

ORDUNEK GORNY – USTAWA GÓRNICZA NA GÓRNYM ŚLĄSKU

CELE LEKCJI:

- ⇒ zapoznanie uczniów z aktywnymi metodami uczenia się poprzez bezpośrednie ustalanie faktów,
- ⇒ gromadzenie informacji, poszerzenie wiedzy o fakty niezawarte w podręcznikach,
- ⇒ kształtowanie umiejętności recepcji słowa mówionego oraz prawidłowego formułowania pytań,
- ⇒ kształtowanie umiejętności historycznego wyobrażenia i obserwacji w naturalnym otoczeniu pozwalających na szersze uchwycenie kontekstu historycznego na zasadzie ciągu obiekt–wydarzenie–fakt–interpretacja–bezpośrednie poznanie,
- ⇒ wzbudzenie szacunku dla zanikających zawodów, pracy, ludzi i starszego pokolenia,
- ⇒ rozwijanie więzi emocjonalnej z miejscem pochodzenia, a szerzej z regionem i krajem,
- ⇒ wzbudzenie szacunku dla dorobku kulturowego, obyczajowego i ekonomicznego.

METODY PRACY:

- ⇒ praca ze źródłem.

PRZEBIEG LEKCJI

1. Tradycje górnictwa sięgają pierwszej połowy XII wieku. Fakt ma potwierdzenie w bulli papieża Innocentego II z 1136 roku. O rozwoju osadnictwa w tym rejonie decydowały jego warunki naturalne oraz możliwości eksploracji złóż srebra i ołowiu. Głównym ośrodkiem wydobywania i przetopu galeny był Bytom. Po odkryciu bryły kruszcza przez legendarnego chłopca Rybkę, w okolicach Tarnowic Starych powstała osada górnicza. W celu zachęcenia do pracy w miejscowej kopalni ludności i gwarków, książę opolski Jan II Dobry¹ nadaje pierwszy przywilej, tzw. wolność górniczą, w 1526 roku. Data wskazuje umownie na początkową cezurę powstania miasta. Najważniejszym przejawem wolności górniczej było zwolnienie z opłacania podatków. Wykwalifikowani gwarkowie przybywali do Tarnowskich Gór z ośrodków górniczych znajdujących się w Bytomiu, Olkuszu, Kutnej Horze w Czechach oraz z Niemiec. Istotna dla funkcjonowania i rozwoju górnictwa była forma skodyfikowania prawa górniczego zawarta w ustawie „Ordunek gorny”. W 72 artykułach zamieszczono podstawowe zasady funkcjonowania kopalń kruszczowych. Okres świetności wydobywania przypada na przełom XVI i XVII wieku.
2. Przygotuj informacje o księciu Janie II Dobrym. Zastanów się, co wpłynęło na decyzję księcia o utworzeniu nowego miasta.
3. Zanim przystąpisz do analizy „Ordunku gornego”, znajdź informacje na temat tego dokumentu. Kim byli jego wystawcy i dlaczego powstał?

¹ Jan II Dobry (1476–1532) książę opolski popierał rozwój miast i górnictwa, wydał *Ordunek gorny* (72 artykuły prawa górniczego), a w 1531 r. tzw. przywilej Hanuszkowy – przywilej ziemski dla księstwa regulujący sprawy prawno-administracyjne wewnątrz księstw, m.in.: przynależność do Korony Czeskiej i gwarancję braku rozdzielenia księstwa, w związku z czym zamki i miasta w księstwach miały zapewnioną miejscową administrację i miały posługiwać się wspólnym herbem. Por.: *Książęta i księżne Górnego Śląska*, pod red. A. Barciaka, Katowice 1995, s. 62–64.

„Ordunek gorny” (niem. „Bergordnung”, czes. „Hornířád”) – książkę opolski Jan II Dobry i margrabia brandenburski, książę karniowski Jerzy Pobożny Hohenzollern-Ansbach wystawili kilka aktów prawnych, mających na celu regulację spraw górnictwa w księstwie. Jednym z nich była wydana w języku niemieckim ustawa górnicza z 16 i 18 listopada 1528 roku, skierowana do niemieckich urzędników. Był to drugi przywilej górniczy Jana II Dobrego i Jerzego Pobożnego (Georg der Fromme), po akcie wolności górniczej (czes. „Důlnířád”) z 30 kwietnia 1526 roku. Na potrzeby polskich urzędników został sporządzony wyciąg w języku polskim zwany „Ordunkiem gornym”, datowany na 18 listopada 1528 roku. Nie zachował się oryginał dokumentu, a jedynie jego kopia.

4. Poszukaj dawnych rycin Georgiusa Agricoli² przedstawiających pracę górników.
 - Czym zajmował się Agricola? Co opisywał? Jakie były jego dzieła?
 - W oparciu o ryciny Agricoli zastanów się, jakie były warunki pracy górników.
 - Jak Ty jako zarządca kopalni polepszyłybyś pracę górników?

2 Georgius Agricola (1494–1555) – niemiecki humanista i uczyony, metalurg, lekarz. Początkowo studiował zastosowanie metali w medycynie. Autor licznych dzieł dotyczących geologii, mineralogii, górnictwa i hutnictwa. Por.: *Georgius Agricola 1494–1555. Górnik, metalurg, mineralog, chemik, lekarz*, pod red. E. Olszewskiego, Wrocław 1957.

INFORMACJA UZUPEŁNIAJĄCA:

Praca górników w tym okresie była bardzo trudna. Podstawowymi narzędziami do urabiania skał były kilof, młot i perlik. Co kilkanaście metrów drążono niewielkie i stosunkowo płytkie szyby. Do ich cembrowania używano drewna sosnowego, brzoźowego lub dębowego. Metoda urabiania skał i poszerzania wyrobisk polegała na podkładaniu ognia. Wysoka temperatura wpływała na rozprężenia skał i ich rozsadzanie. Istotnym elementem kopalni były szyby wentylacyjne. Do oświetlania podziemnych korytarzy używano kaganków z łożem. Częstym problemem w kopalni była woda zalewająca eksplorowane pokłady. Już w początkach XVI wieku budowano szyby odwadniające wyposażone w tzw. kieraty poruszające odwadniarki.

Urobek transportowano na powierzchnię za pomocą ręcznego kołowrotka, w wiadrach lub koszach. Wzrost wydajności urządzenia uzyskiwano głównie przez zwiększenie pojemności naczyń. Gwarkowie, aby dostać się do podziemnego królestwa, zjeżdżali na linach lub schodzili po cembrowaniu, czasami stosowano drabiny wiszące. Dzienna szychta robotnika-górnika wynosiła 12 godzin, z godziną przerwą na posiłek. Początek i koniec szychty oznajmiał dzwon kopalniany. Udającym się do pracy górnikom nie wolno było podawać w gospodzie piwa ani wina pod karą grzywny. Zabraniano gwarkom bez zgody żupnika trudnienia się dostawowym rzemiosłem i handlem¹.

Na podstawie materiału pomocniczego oraz słowniczka uzupełnij informacje dotyczące władz górniczych, administracyjnych i sądowniczych.

1 *Ordunek gorny – ustawa górnicza dla Górnego Śląska z 1528 r.*, wstęp i oprac. E. Kobzdaj, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

ORDUNEK GORNY

- ⇒ Urzędnicy księcia (władza górnicza) – **starosta górniczy (gorny hetman), mistrz górniczy (żupnik), przysięgli (ławnicy), dziesiętnicy (pogotowie górnicze), pisarz górniczy, olbornik (poborca dziesiętnicy zwanej olborą), gwarkowie (przedsiębiorcy górniczy).**
- ⇒ Sądownictwo – a) pierwotny skład: **żupnik, 4 przysięgłych**, b) od 1533 r dodatkowo – **burmistrz, 4 rajców miejskich.**
- ⇒ Rada Miasta – **burmistrz, 4 rajców pochodzenia niemieckiego, 4 rajców pochodzenia polskiego lub czeskiego.**

Ordunek gorny – ustawa górnicza dla Górnego Śląska z 1528¹.

Drugi artykuł

Wiele a co za urzednicy na gorach być maiąm.

Gorny hetman, żupnik, czterzej² przysięgli, rozumni dziesiętnicy, olbornicy, Ke-gen Schreiberowie z tych każdy swego urzędu ma a powinien patrzeć³, tak iak te niżej artykuły okazane, a uczyć będąm.

Trzeći artykuł

Urzednicy gorni bez dozwoleń⁴ nie maią gor budować, od gor nie odieżdżać, ani sie w inny handel wdawać.

Hettman, żupnik nie ma bez dozwoleń naszego [to jest księcia] gor budować ani pod przykrywką z nich użytku oczekiwać⁵ k[u] temu też Schychtmistrzowie, Huttmani bez woli żupnikowej nigdziey sie brać nie maią, aby w niebytności ich szkoda nie iakowa nie stała⁶.

Do wszy[s]tkiego dobrego wieść, złe karać, a dobre miłować, a ma być ważon⁷, iakoby sam pan był [to jest książę] aż do odmienienia złej miłości?

Piąty artykuł

Co za urząd jest pana żupnika.

Mafrysty dawać na wszy[s]tkie metala tam, gdzie gdzie tego moc⁸ ma, ma każdą cedułę⁹ zapisać kiedy, który dzień, a od ceduły 1 gr¹⁰, a od szybu 18 latrow być ma; daley uczy o frystowaniu, czytay kto chce niemieccky.

Siodmyartykuł

Co za urząd jest pisarski y Gegen Schreibera.

Aby jednemu każdemu prawie czyni¹¹, księgi główne, aby w skrzyni chowane

1 Tamże.

2 Cztery – czterej.

3 Patrzeć – doglądać, pilnować.

4 Dozwoleń – pozwolenia.

5 Należy rozumieć: „W sposób skryty nie czerpać z nich korzyści”.

6 Chodzi o to, że nie mają się nigdzie angażować, aby z tego powodu nie zaistniała jakaś szkoda.

7 Ważon – uważny.

8 Moc – w znaczeniu mnogość, dużo.

9 Ceduła – komunikat.

10 Grosz – moneta, 1 grosz śląski w przybliżeniu stanowił równowartość 0,21 grzywny.

11 Należy rozumieć: „Aby wobec każdego postępował uczciwie”.

były, okrom¹² ten pisarz może mieć, co w nich części¹³ a to kdy przy[j]dom, aby wnet odpisane być mogły, a tył, aby nic nie czyniono¹⁴, bo gdzie by się to stało, pisarz [wy] nagrodzić powinien Należy rozumieć: „Tam, gdzie to się stało [tj. dokonywanie wstecznych odpisów], pisarz powinien¹⁵ to naprawić i wynagrodzić szkodę”; też nie ma zbraniowano być¹⁶ czytanie [...].

Sterdziesty dziewiąty artykuł

Co nasz [to jest książęcy] bormistrz z[e] swoją radą handlować¹⁷ y sędzić ma.

Ponieważ na naszych [to jest książęcych] gorach niemieccky, czeski y polski lud gwarcy y robotnicy są, narządzuiemy¹⁸, aby bormistrz był takowy, co by obojętną mowę dobrze umiał¹⁹, do którego bormistrza mają 4 radni panowie niemieccky, co by też obie mowy umieli, a ieszcze zaś 4 Polacy albo czescy, co by też niemiecckie umieli, przydatne być mają; któryż to bormistrz a rada, wszystkie mieyskie sprawy słyszeć, a sprawować ma²⁰, każdemu sprawiedliwie złe karać a dobre obronić²¹, a bormistrz ze swoimi asesora[a]mi²² mają moc mieć²³ woyna obierać na urząd wojtowsky, [...].

12 Okrom – prócz, wyjąwszy.

13 Części – urobek; pole eksploatacyjne.

14 Należy rozumieć: „Aby wstecz nie było robione”.

15 Należy rozumieć: „Tam, gdzie to się stało [tj. dokonywanie wstecznych odpisów], pisarz powinien to naprawić i wynagrodzić szkodę”.

16 Zbraniowano być – być zabronione.

17 Handlować – z języka niemieckiego „handeln”, tj. postępować, działać.

18 Narządzujemy – polecamy, zarządzamy.

19 Należy rozumieć: „Aby dobrze znał drugi język z trzech wymienionych”.

20 To znaczy wysłuchiwać i załatwiać.

21 Obronić – chronić.

22 Assesor – urzędnik uczestniczący w załatwianiu spraw; doradca.

23 Mają moc mieć – mają praw.

SŁOWNICZEK¹

Dziesiątnik (dziesiątnik) – dowódca 10-osobowej drużyny pogotowia górniczego, wyznaczony spośród mieszkańców miasta Tarnowskich Gór.

Frysta (z niem.) – czasowe zwolnienie przedsiębiorcy górniczego od obowiązku rozpoczęcia eksploatacji kopalni i prowadzenia robót górniczych, wydane przez żupnika.

Frystować – czasowo przerywać pracę w kopalni za zgodą żupnika.

Frystowna ceduła – ogłoszenie mówiące o czasowym przerwaniu pracy w kopalni za zgodą żupnika.

Frystownik – przedsiębiorca górniczy posiadający koncesję na eksploataowanie kopalni, który otrzymał zgodę żupnika na czasowe jej przerwanie.

Gegen Schreiber – pisarz kontrolny w kopalni.

1. Słowniczek powstał w oparciu o Wykaz terminów górniczych występujących w Ordunku gornym, w: Ordunek gorny – ustawa górnicza dla Górnego Śląska z 1528 r., wstęp i oprac. E. Kobzdaj, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

Gora – kopalnia.

Gorny Hetman – starosta górniczy stojący na czele całego górnictwa; był zastępcą księcia, czuwał nad przestrzeganiem przepisów zawartych w ordunku. Starostą górniczym był najczęściej starosta krajowy rezydujący na zamku w Świerkłańcu.

Gorny urząd – urząd górniczy.

Gwarek – przedsiębiorca górniczy, którym mógł być każdy górnik lub inne osoby niezwiązane zawodowo z górnictwem. Gwarkami byli m.in. książęta i kupcy.

Huttman – sztygar lub kierownik techniczny kopalni.

Olbora – czynsz, dochód; w dawnej Polsce znaczyła daninę pieniężną lub w naturze; na Śląsku dziesięcinę górniczą uiszczano właścicielowi gruntów, na których znajdowała się kopalnia.

Pisarz gorny – urzędnik prowadzący księgi kopalni, w których zapisywano wszelkie nadania, potwierdzenia górnicze, zmiany zachodzące w gwarectwach, przedawnienia górnicze, wyroki sądowe.

Przysięgli – dawni ławnicy, mężowie zaufania górników, rozstrzygali kwestie sporne. Ich decyzje były równoznaczne z wyrokiem sądowym. Mogli sprawdzać rachunki prowadzone przez szychtmistrzów, w każdą środę przyjmowali i rozpatrywali wraz z żupnikiem prośby dotyczące nadań górniczych. Szacowali straty wynikłe na skutek zawału bądź zalania kopalni.

Szychtmistrz – kierownik gospodarczy kopalni, prowadził rachunki, obliczał dopłaty dla gwarów, zajmował się sprzedażą rudy, wypłacał należności z tytułu robocizny.

Żupnik – górmistrz, tj. urzędnik górniczy sprawujący szeroką władzę nad innymi urzędnikami, szychtmistrzami i sztygarami. Żupnik między innymi udzielał nadań górniczych oraz przewodniczył sądowi.

